

Gróf Bethlen István

„A bethleni konszolidáció” gazdasági teljesítménye

Sikerek és máig ható tanulságok

Economic Achievements of the „Bethlen-Era”

Successes and Lessons for Our Time

Összefoglalás

Az úgynevezett trianoni „békeszerződés”-ben kül- és belföldi szakértők egybehangzó véleménye szerint Magyarországot a gazdasági racionalitás jegyében halálra ítélték. Ilyen körülmények között alakította meg 1921-ben Gróf Bethlen István a kormányát. A kilátástalannak tartott helyzetben már 1923/24-re sikerült helyreállítani az államháztartás egyensúlyát, ezt követően a magyar gazdaság gyors fejlődésnek indult. A brit történész, C. A. Macartney így értékeli az elért eredményeket: „Gróf Bethlen eredményes volt egy nagyfokú szociális és politikai harmónia megteremtésében.” Majd így folytatja: „A legnagyobb előrelépés a kiváló társadalombiztosítási rendszer létrehozása volt 1927–28-ban... és a „Konszolidáció” végére a bérek jelentősen nőttek, és a munkanélküliség alacsony szintre süllyedt... Az átlag életszínvonal elérte a közép-európai szintet.” A mai Magyarország fejlődésében néhány párhuzam lelhető fel az 1920-as évek „konszolidációs” időszakához. A 2007/2008-as pénzügyi válság csúcán az volt az általános várakozás az Európai Unióban, hogy a magyar gazdasági és szociális rendszer nagyon hamarosan, még Görögország előtt össze fog omlani. Ebben a helyzetben az újonnan választott kormány egy olyan, dr. Matolcsy György gazdasági miniszter és munkatársai által kidolgozott gazdasági rendet vezetett be, amely alapvetően ellentétben áll a neoliborális rendszerrel. Az Orbán Viktor vezette Fidesz földcsuszamlásszerű

PROF. DR. GRÓF BETHLEN ISTVÁN, az Akademie für Staatswissenschaften és a Ludwig Erhard Közgazdasági Társaság tagja, a Károli Gáspár Egyetemen t.k. nemzetközi gazdaságtant és a szociális piacgazdaság tantárgyat oktatja.

győzelme véget vetett az IMF Magyarország feletti befolyásának, hasonlóan ahhoz, amikor 1926-ban az ún. Bethlen-korszakban hazánk visszanyerte gazdasági és pénzügyi függetlenségét.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: B25, N14

Kulcsszavak: Bethlen-kormány, bethleni konszolidáció, trianoni békeszerződés, 2010 utáni gazdaságpolitika

Summary

As a result of the devastating so called “Peace Treaty” of Trianon after World War I. Hungary’s economy was totally destroyed. From this background was built the government of Count Steven Bethlen in 1921. It succeeded in balancing the budget in 1923/24 and the economic recovery made fast progress. According to the British historian C. A. MacCartney: “Within five years... Hungary had turned herself back into... a state of mixed agricultural-industrial economy... 1928-29 found Hungary with a prosperous possessing class, both urban and rural... Count Bethlen had also succeeded in establishing... a large degree of social and political harmony...” He continues: “The most important advance was the introduction in 1927-28 of an excellent social insurance system... (and) at the end of the Reconstruction period... real wages rose substantially and unemployment fell to a low figure... The average standard of living... was up to the general Central European level.” The development in modern Hungary shows some parallels to the Reconstruction period of the 1920ths. At the peak of the financial crisis in 2007/2008, the general expectation in the EU has been that Hungary’s economic and social system will collapse very soon – even before Greece. In this situation, the newly elected Hungarian government has introduced an economic order, opposing fundamentally the neo-liberal system, developed by György Matolcsy Minister for Economics and Finances and his team. The landslide victory of Fidesz Party, led by Viktor Orbán, has ended the IMF control on the country, similar to the reconquer of Hungary’s sovereignty in economic and financial affairs in 1926 in the so-called “Bethlen-era”.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: B25, N14

Keywords: Bethlen government, reconstruction, Peace Treaty of Trianon, economic policy after 2010

BEVEZETÉS

Az ez év áprilisi hatalmas, a parlamenti helyek kétharmadát elnyerő választási győzelme után dr. Orbán Viktor immáron a harmadik egymást követő parlamenti ciklusban alakíthatott kormányt. Így természetesen újra előkerültek a nyilvánosságban az összehasonlítások azokkal a korábbi korszakokkal, amelyekben hosszabb időn keresztül egy

kormányfő irányította az ország sorsát. A külföldi példák is azt bizonyítják, hogy egy mégoly jól átgondolt politikai koncepció csak akkor ültethető át eredményesen a politikai gyakorlatba, ha annak irányítója huzamosabb ideig maradhat döntési pozícióban. Ez történt Németországban, amikor Konrad Adenauer 1949-től 1963-ig nemcsak a romokból építette föl az ország nyugati felét, hanem a „gazdasági csodával”, mely a szociális piacgazdaság kiváló elméletének és gyakorlatának, a német nép hatalmas munkabírásának, mindenekelőtt azonban annak a hitnek volt köszönhető, hogy elmentében a győztes szövetséges hatalmakkal, ez az államférfi meg tudta győzni nemzetét a totális vereség után az újbóli talpra állás megvalósíthatóságáról. A Negyedik Köztársaság teljes politikai, erkölcsi, gazdasági és közjogi csődjéből General Charles de Gaulle vezette ki szeretett Franciaországát, és vezette új, hatalmas sikerekre 1957 és 1969 között. „Maggie” Thatcher 1979 után a Munkáspárttól örökölt és nagyrészt a szakszervezetek által okozott gazdasági káoszt tudta sikeresen felszámolni Nagy-Britanniában, és Prime Ministerként több mint tíz év alatt újraformálta hazáját – nemcsak gazdasági téren.

Magyar vonatkozásban természetesen Tisza Kálmán neve merült fel – aki 15 éven át, megszakítás nélkül irányította a Magyar Királyság ügyeit 1875-től –, főleg azonban Gróf Bethlen Istváné. Egyrészt azért, mert ő is több mint tíz évig tartó miniszterelnöki munkálkodásával olyannyira rányomta bélyegét arra az időszakra, hogy a történészek évtizedek óta „Bethlen-korszaknak” nevezik. Másrészt, ahogy 2010-ben Orbán Viktornak az előző nyolc év felelőtlen politizálása okozta gazdasági csődből¹ kellett kivezennie a nemzetet, úgy Gróf Bethlen Istvánnak Trianon hordozhatatlannak tűnő terhével a vállán kellett a csonka ország talpra állításának, bel- és külföldi szakértők egybehangzó véleménye szerint, teljesen kilátástalan feladatát vállalnia.

A TRIANONI „BÉKESZERZŐDÉS”

98 év telt el az ún. trianoni „békeszerződés” aláírása óta. Ez az elnevezés a cinizmus legvisszataszítóbb megnyilvánulása, mivel ellenkezik a nyugati féltekén általánosan elfogadott jogi meghatározásával. E földrajzi közeg minden civilizált, művelt országának jogrendszere a több mint kétezer éves római jogon alapszik. Igaz ez még az angolszász – valóban sok vonatkozásban lényeges különbséget felmutató – jogi berendezkedésre is. Az általánosan elfogadott, a Corpus Iuris Civilisre (a római törvénykönyv) visszavezethető definíció, meghatározás a szerződést mint „két (vagy több) fél egybehangzó jognyilatkozatát” értelmezi.² A Párizs környéki „békeszerződések” esetében erről szó sem volt! A győztes hatalmak egyszerűen közölték a magyar békedelegációval a döntésüket, tárgyalásra a valós tények figyelembevételével nem került sor.

Hiába összegezte Gróf Apponyi Albert, a magyar fődelegátus hosszú, ékes irodalmi szintű francia beszédében, melyet idős kora ellenére az asztalt körülülő Clemenceau francia és Orlando olasz miniszterelnökök, valamint Lloyd George angol Prime Minister előtt állva kellett előadjon, majd azt éppoly tökéletes angolsággal, illetőleg olaszul megismételve, számos adattal és cáfolhatatlan ténnyel alátámasztva a magyar álláspontot, rámutatva a már kész „békeszerződés” megalapozatlanságára, és a valóságot

figyelmen kívül hagyván, annak igazságtalanságára. Ez a páratlan szónoki teljesítmény éppúgy süket fülekre talált, mint az a hatalmas adatgyűjtemény, melyet az egyes területek legkiválóbb szakemberei közreműködésével készített el és nyújtott be a győztes hatalmaknak a magyar delegáció, Gróf Bethlen István és Gróf Teleki Pál fődelegátusok vezetésével. Utóbbi, kit külföldön is kora legkiválóbb földrajztudósaként és geopolitikusaként tiszteltek, elkészítette híres „vörös térképét”, melyen utolérhetetlen precizitással jelölte be a Magyar Királyság nemzetiségi összetételét települési szintre lebontva és a domináns uralkodó színmagyar területeket vörös színnel jelölve – innen a népszerűvé vált elnevezés. Ha csak ezt a térképet tanulmányozták volna a döntéshozók, már meg kellett volna győződniük arról, mennyire hamisak voltak Magyarország szomszédainak azon állításai, melyekre a „békeszerződés” végleges szövege felépült. A győztesek nem-hogy nem törekedtek az igazságos rendezésre, de valójában még csak igazi béke megteremtésére sem. Mint ahogyan a világhírű közgazdász, Lord John Maynard Keynes, aki az angol békedelegáció tagja volt, és felismerve az egész konferenciát átható képmutatást, tiltakozásul lemondott megbízatásáról, megfogalmazta: „Párizs környékén mi nem a békét készítettük elő, hanem a következő háborút.”³ Tehát úgy politikailag, mint jogilag csak a békediktátum kifejezés illik arra, a szerződés évezredek átívelő, általánosan elfogadott fogalmát megcsúfoló döntésre, melyet Trianonban a teljesen kiszolgáltatott Magyar Királyságra ráerőszakoltak (Raffay, 1990).

Arra a Magyarországra, melynek mártír miniszterelnöke, Gróf Tisza István volt az egyetlen államférfi Európában, aki a fenyegető háború lehetséges, mindent elpusztító következményeire rámutatva és ezért ellene küzdött, de Bécsben a koronatanácsban véleményével kisebbségben maradt.⁴ Ez évben emlékezünk meggyilkoltatásának századik évfordulójára és arra, mekkora történelmi felelősség terheli Gróf Károlyi Mihályt és körét, akik gyűlölettől fűtött, semmiféle határokat nem ismerő, Gróf Tisza István elleni, végül meggyilkoltatásához vezető uszításukkal, féktelen hatalomvágytól átítatott dilettáns politizálásukkal az országot végveszélybe taszították.⁵ Ezt a helyzetet a szomszédos, alakulófélben lévő, a Magyar Királyság területére áhítozó mesterséges országképződmények kíméletlenül kihasználták – a győztes antanthatalmak támogatását élvezvén, mely a trianoni békediktátumban manifesztálódott.

EGY HALÁLRA ÍTÉLT ORSZÁG

Hazánk közvéleménye majd száz év távlatából is tudatában van annak a ténynek, hogy Trianonban elszakították az ezeréves Magyar Királyság területének több mint kétharmadát és színmagyar lakosságának egyharmadát. Ugyanakkor a történelemben példátlan országcsönkítés pusztító gazdasági következményei kevésbé közismertek, jóllehet ezek olyannyira súlyosak voltak, hogy a csonka országot a kül- és belföldi szakemberek egybehangzóan gazdaságilag életképtelennek tartották. A Magyar Királyság történelemben példa nélküli gazdasági kifosztása azonban nem „csak” közvetlenül a 20-as években járt katasztrofális következményekkel. Még ma is – 98 évvel később – a magyar gazdaság meghatározó adottsága az a tény, hogy országunk minden jelentős természeti kincsétől – kivéve hőforrásaink egy részét –, alapvető nyersanyagtól, gazdag

ásványi lelőhelyeitől megfosztva, csak óriási erőfeszítések árán csökkenthető hátrányból indulva kell hogy helytálljon a hatalmas nemzetközi gazdasági versenyben.

Melyek e szinte felfogalhatatlan veszteségek számokba foglalható főbb adatai?

Drámai helyzet alakult ki a nyersanyagforrások tekintetében. Körmöcbánya, Selmezbánya, Besztercebánya, Nagybánya, Resicabánya és az ottani kohóközpont elcsatolásával az állítólagos „béketeremtők” a magyar arany-, ezüst-, mangán-, horgany-, rézbányászatot semmisítették meg, mely nyersanyagok jelentősége akkor és ma az ipar számára egyaránt döntő jelentőséggel bír. Az arany és ezüst tekintetében ez azt jelenti, hogy elveszett a teljes évi 3 019 308 mázsányi kibányászott mennyiség (Országos Közművelődési Tanács, 1927). A többi bányatermék esetében is katasztrofálisak voltak a veszteségeink. Ezek kerekítve mázsában, éves szinten a következők: 82 millió barnaszénből 36 millió, 11 millió feketeszénből 8 millió, 12,5 millió vasércből 2 millió, 105 ezer rézércből nulla, 3 millió aranyból és ezüstből nulla (lásd fent), 2,5 millió sóból nulla maradt meg (Országos Közművelődési Tanács, 1927). Elvették a nyitrai, erdélyi és muraközi kőolajkutakat és földgázmezőket, melyek jelentősége különös súllyal esett latba az egyre nagyobb energiafogyasztás következtében, mely a modern gazdaság egyik legfontosabb jellemzője. Ehhez jött még, hogy az évi 1,7 millió lóerő energiát termelő vízi erőműveink több mint 90%-a került az „utódállamok” birtokába. Hévízforrásaink és ásványvizeink esetében ez az arány 70%, míg a magaslati gyógyhelyek és fürdők tekintetében 90%.⁶

A mezőgazdaságban elszenvedett veszteségeink sem bírtak kisebb jelentőséggel. Elvesztettük dús hegyi legelőinket, amelyek az extenzív állattartás alapját képezték. Itt emlékeztetünk az elmúlt 10-15 év óriási élelmiszerbotrányaira a „fejlett Nyugaton”, melyek az intenzív állattartás káros következményei. Milyen lehetőségek nyílhatnak meg Magyarország számára, mely „Európa éléskamrája volt”, ha extenzív állattartást tudnánk folytatni. Elrabolták a legjobb minőségű földeket Bácskában, Bánátban, Baranyában, Csallóközben; ennek eredményeképpen a 20-as évek elején a magyar mezőgazdaság termelése a háború előttinek a felét sem érte el. A kenyérgabona, a takarmány- és kapásnövények termőterületeinek átlagban több mint 60%-a veszett el.⁷ A magyar termőföld katasztrális holdban számolt döntő része az új, mesterségesen kialakított szomszéd államokhoz került: 25 millió szántóföldből 15 millió, 5,5 millió rétből 4 millió, 6,8 millió legelőből 5 millió, 600 ezer szőlőből 225 ezer, 15 millió erdőből 13,4 millió.⁸ Erdeink ilyen arányú elvesztése különösen fájdalmas, nemcsak a számok, de a minőség tekintetében is: a fenyőerdők a teljes faállomány közel egyharmadát, a bükkök 50%-át, a tölgyesek 20%-át tették ki (Lötkös, 2000). Magyarország Európa legnagyobb faexportőrei közül egyszerre a legnagyobb importőrévé vált, mely tény annak fényében kell vizsgálni, hogy az építőipar, egyáltalán az ipar számára milyen fontos a fa. Az állatállomány veszteségei: 7,3 millió szarvasmarhából 2,1 millió, 2,4 millió lóból 900 ezer, 7,5 millió sertésből 3,3 millió, 8,5 millió juhból 2,4 millió maradt (Országos Közművelődési Tanács, 1927).

Magyarországon 1920 előtt 4688 gyár működött, ebből 2075 lett a szomszédos országok zsákmánya. Az ipari ágazatok közül a fa- és papíripar szenvedte el a legnagyobb veszteségeket: a fafeldolgozás aranykorában számolt 186 milliójából 145 millió, a

papírgyártás 50 milliójából 30 millió termelési „érték” esett ki.⁹ A vas- és fém-, a textil- és ruházati ipar, az élelmiszeripar és vegyipar ugyan a gyáripar e részének főleg Budapest-központúsága következtében „csak” a felére csökkent, de mivel az alap- és nyersanyagok döntő többsége a csonka ország határain kívülre került, így ezen iparágak importszükséglete a többszörösére növekedett, ami további terheket rótt az amúgy is pénzügyi válsággal küszködő államra. A nyersanyagforrások tekintetében beállt drámai helyzet következtében az érctermelés egytizedére, a vaskohászat nem egészen egyharmadára csökkent. Ráadásul a megmaradt fővárosi és az egyéb, 1919 nyarán önkényesen elfoglalt területeken található üzemeket a román hadsereg olyan rendszerességgel fosztotta ki, szerelte le és szállította el, mint negyedszázaddal később a „felszabadító” szovjet hadsereg. Súlyos kár érte a fejlett magyar gazda- és fogyasztási, valamint hitelszövetkezeteket: 5630-ból mindössze 1800 maradt meg a ránk erőszakolt új határokon belül. A Magyar Királyság fejlett közlekedési hálózatát is példátlan módon csonkították meg a „béketeremtők”, hosszú távú következményekkel. 22 millió kilométernyi vasúthálózatából mindössze 8 millió maradt (Országos Közművelődési Tanács, 1927). A Budapestről az országhatárokig sugaras rendszerben megépített főútvonalak mindegyikét elvágta a trianoni határ. Így több mint száz évvel később kerülhet csak sor kínai segítséggel a Budapest–Belgrád-vasútvonal kiépítésére. Az állami és törvényhatósági közutak 49 420 kilométeréből 31 887-et vehettek birtokukba a győztes hatalmak által így megajándékozott új államalakulatok (Lötkös, 2000).

A trianoni békediktátum teljes gazdasági bénultsághoz és a háború örökségével együtt hatalmas inflációhoz, valamint tömeges munkanélküliséghez, továbbá a teljes népesség életszínvonalának drámai csökkenéséhez vezetett. Korunk embere számára elképzelhetetlen módon veszítették el a társadalom különböző rétegei jövedelmük óriási hányadát; a legtöbbit a középosztály, mely a korábbi négyötödéről kellett hogy lemondjon. 1919–1920 tele különösen kemény volt, az emberek az egész országban fagyoskodtak tüzelő, meleg étel, meleg ruha hiányában. A kilátástalannak tűnő helyzetet tovább súlyosbította az a jóval több mint 350 ezer menekült az elszakított ország-részekből, kiket hazájuk elhagyására kényszerítettek az új hatalmak.

A TÁRSADALMI MEGBÉKÉLÉS POLITIKÁJA

Az uralkodó, Adam Smithig visszavezethető liberális közgazdasági szemlélet képviselői nem szokták a gazdasági helyzetet a társadalom lelkiállapotával – melynek létezését az individuumra, azaz az egyénre összpontosító szemléletmódjuk alapján egyszerűen tagadják¹⁰ – egybevetve vizsgálni, jóllehet ez az összefüggés jelentős mértékben meghatározza egy adott nemzetgazdaság teljesítményét. Az első világháború előtt a nemzetromboló erők tudatosan törekedtek az általános érvényű erkölcsi értékek megkérdőjelezésére (Raffay, 2013). A háború ezen túlmenően jelentősen eldurvította a nemzet morális állapotát, azonban a teljes erkölcsi összeomlást a libertinista Károlyi Mihály és a kommunista Kun Béla vezette puccsok idézték elő (Raffay, 1990). 1921 áprilisában egy, a gazdaság alapjait képező erőforrásoktól megfosztott, a működőképességhez elengedhetetlenül fontos morális társadalmi béke- és keretkörülmények

megbízhatósága hiányában szenvedő, valamint a kisantant államok a még megmaradt országrészeket is tudatosan megfojtani akaró vasgyűrtűjébe szorított országban kezdte el heroikus munkáját a Bethlen-kormány. A teljesen szétzilált, kaotikus állapotban lévő gazdaság talpra állításának legelső és legsürgetőbb előfeltételét a társadalmi kiegyezés létrehozatalában látta az új miniszterelnök.

Gróf Bethlen István belpolitikáját egy mondatba foglalva úgy lehet jellemezni, hogy az akkori idők korlátain belül minden erejével a társadalmi megbékélésen munkálkodott, és e téren máig követésre méltó eredményeket ért el. Kemény kézzel azonnal fölszámolta a vörösterrort megbosszulni akaró különítményesek garázdálkodását, és határozottan lépett fel az antiszemitizmus ellen. A kommün vezetésében és a különböző terrorbandákban nagy számban jelentek meg zsidó származású, valójában teljesen talajtalan és hazátlan, a háromezer éves zsidó hagyományokat és sorsközösséget, az izraelita hitet is elutasító, a magyar hagyományokra és a keresztény értékekre gyűlölettel tekintő elemek. Szamuelyék példátlan, a magyar történelemben addig ismeretlen, az egész országot átfogó terrorja jogos felháborodást váltott ki. Ugyanakkor ez a főleg a középosztályt és a parasztságot átfogó, a mélységes elkeseredettségéből és kiszolgáltatottságból fakadó, antiszemitizmusba torkolló közhangulat nem vette figyelembe azt a tényt, hogy a véres önkényuralom a „forradalmak” országvesztő politikájával egyet nem értő zsidóságot is sújtotta. Bethlen úgy tekintett a nemzethű zsidóságra, mint annak szerves részére (Tőkéczy, 2013). Álláspontjához hű maradván, 1938-ban az ún. „zsidótörvények” ellen szavazott a Magyar Országgyűlés Felsőházában – egyedülként. Ezt a témát bizonyos csoportok ma is heves viták kiváltására használják fel.¹¹

A csonka ország határain belül maradt kis létszámú nemzetiségek nemzettesthez való tartozásának megszilárdításáért példamutató intézkedéseket hozott. A hazai németiség vezetőjével, Bleyer Jakabbal, a 20. század egyik méltatlanul feledésbe merült személyiségével kiváló kapcsolatot ápolt, ezzel is biztosítván a nemzetiségi békét. Bleyer Jakab magát így jellemezte: „ich bin ein hundertprozentiger Ungar und ein hundertprozentiger Deutscher”, azaz „százszázalékos magyar és százszázalékos német vagyok”, utóbbi a német kultúrkörhöz való tartozását jelentette.¹² Gróf Bethlen István, úgy is mint erdélyi, ahol a zsidóság különböző rétegeivel és az országba történt bevándorlásuk időpontjától függetlenül az együttélés zavartalan volt, és Báró Eötvös József követőjeként, a nemzetiségekkel szembeni tolerancia híve volt, azzal a megkötéssel, hogy ez ne veszélyeztesse a Magyar Királyság integritását, miként a szomszédos országok irredenta mozgalmak tették. Az 1920-as évek bethleni nemzetiségi politikája, a kor uralkodó nézetét figyelembe véve, éppúgy európai szinten is példamutató volt, mint a jelenlegi magyar kormányé. Sajnos a Nemzetek Szövetsége (helytelen magyar fordítással Népszövetség) éppoly érzéketlen volt e kérdésben, mint a mai brüsszeli Bizottság. Az Európai Unió, melynek minden egyes tagállama nemzetiségekre épül, nem érzi magát illetékesnek ezen alapvető probléma átfogó és minden őslakos nemzetiség számára elfogadható, az igazi hagyományos európai értékekre épülő törvényi szabályozás megalkotására (Wittmann–Graf Bethlen, 1980).

A Bethlen–Nagyatádi-kézfogás megpecsételte a nemzetfenntartó parasztság gazdasági, politikai vezető erőként való elismerését, a Bethlen–Peyer-paktum pedig vissza-

emelte a Károlyi Mihály- és Kun Béla-féle puccsok által magát súlyosan kompromittáló szociáldemokráciát és az általa irányított szakszervezeteket a magyar politikai életbe, így a munkásságnak megint megfelelő politikai képviselőt biztosítva. Kézenfekvő a párhuzam az Orbán-kormány szakszervezeteket pártoló és a munkásság érdekeit törvényi keretbe foglaló intézkedéseivel. Általában úgy tűnik, az Orbán-kormány intézkedései nagyon tudatosan arra irányulnak, hogy biztosítsák a társadalmi hátterét annak a gazdasági és pénzügyi fejlődésnek, amely az országot húsz év (mínusz az 1998–2002-es időszakot) tespedéséből végre ki tudta mozdítani.

„MEGSZORÍTÁSOK” ÉS KÜLFÖLDI KÖLCSÖNÖK

Visszatérve a bethleni időkhöz, az immár így működőképesé tett társadalom megfelelő alapot és hátteret képezhetett azokhoz a radikális gazdasági és pénzügyi intézkedésekhez, melyek a csonka ország talpra állításához elengedhetetlenek voltak. A kormány először is az adók emelésére és új adónemek bevezetésére kényszerült. Az ilyen kényszerintézkedést manapság megszorításnak nevezik, és természetesen népszerűtlenek. Az a döntés azonban példaértékű volt, amelyet 1921 májusában a parlament elfogadott és törvényerőre emelt, melynek értelmében minden nagy ingó és ingatlan vagyonra vagyondézmát vetettek ki. Ennek mértéke a különböző vagyonszámú öt éves jövedelmének 5, uszkve 20%-át tette ki. Ez a kemény intézkedés az Antall-kormány-
nak is útmutatóul szolgálhatott volna, sajnos ez 1990-ben elmaradt, a szerző nyomatékos figyelmeztetése és a megnyert választás előtt ennek végrehajtására adott ígéret ellenére. Jóllehet, az úgynevezett „rendszerátalakítás” előtt és nyomán „kiprivatizált” hatalmas jövedelmek óvatosan fogalmazva is megkérdőjelezhető eredetűek voltak. Az adók megemlése 1921-ben és 1922-ben nem bizonyult elegendőnek a költségvetés egyensúlyának helyreállításához, így az állami szektorban foglalkoztatottak létszámát jelentős elbocsátások keretében, először több mint tizenegyezerrel, majd a második és harmadik lépcsőben további tízezerrel kellett csökkenteni, akárcsak az Orbán-kormány-
nak 2010 után, szerencsére sokkal kisebb arányban. Amilyen fájdalmas volt ez az intézkedés, annyira elengedhetetlen a háború előtti nagyságához mérten egyharmadára zsugorított ország államapparátusának újjászervezéséhez. És láss csodát, ez a karcsúsítás oda vezetett, hogy a magyar közigazgatás a két háború között európai csúcshatárú és példamutatóvá vált – remélhetőleg ugyanilyen eredményt mutathat majd fel az Orbán-kormány hasonló törekvése is. Azonban még ez a drasztikus, azaz felette erős beavatkozás sem volt elegendő a pénzügyi stabilizációhoz, megszilárdításhoz, ezért Bethlennek minden követ meg kellett mozgatnia annak érdekében, hogy az országra kirótt, teljesíthetetlen jóvátételek vagy eltöröltessenek, vagy legalábbis egy húszéves moratóriumot kapjon az ország (Beregi, 1930:29).

Sajnos az az Antall József, aki számtalan alkalommal vallotta gróf Bethlen Istvánt példaképének, ebben a vonatkozásban sem követte elődjét. Pedig 1990-ben jóval kedvezőbb körülmények között lehetett volna az IMF teljesíthetetlen diktátumával szembeszállni.¹³ Az akkori nemzetközi hangulat Magyarország pártján állt, két történelmi esemény hatására. Az 1956-os szabadságharcra 1990-ben minden vezető

európai és amerikai politikus – pártállásuktól függetlenül – élénken emlékezett, mint fiatal koruk meghatározó élményére, amikor a rádiók híradásait figyelve napi szinten követték a magyar nemzet hősiessé szabadságharcát. Az 1989-es Páneurópai Piknik¹⁴ által – mely nem Horn Gyulának volt köszönhető, mint ahogyan azt a kommunisták a külföldet sikeresen megtévesztve terjesztették¹⁵ – megnyitott magyar–osztrák határ és az azon keresztül a szabadságba menekülő, úgynevezett „DDR”-állampolgárokról készült fényképek és jelentések tovább növelték a magyarok iránti rokonszenvet. Kohl kancellár a legteljesebb támogatásáról biztosította Magyarországot, és barátjává fogadta Antall Józsefet, aki sajnos nem tudott megfelelő határozottsággal élni ezzel a történelmi csillagórával. Továbbra is alávetettük magunkat az IMF követeléseinek, melyekről már addig is kiderült, hogy nem alkalmasak gazdasági válságok leküzdésére; ellenkezőleg, azokat csak tovább mélyítik (Count of Bethlen, 2018b). Így a magyar gazdaság esélyt sem kapott a talpra állásra 1990-ben, az úgynevezett „rendszerátalakítás” során. Orbán Viktor miniszterelnök a 2010-et követő években, még sokkal nehezebb gazdasági körülmények között, a most már az ellenséges külföldi hatalmakkal is szembeállva, melyek mindenáron a neoliberális dogmára épülő diktátumot akarták rákényszeríteni az országra, megmutatta, hogy igenis csak az IMF-követelések visszautasításával lehet a magyar gazdaságot és a pénzügyi rendszert a válságból kivezetni.¹⁶ Köszönet jár Orbán Viktor miniszterelnöknek, Matolcsy György gazdasági és Varga Mihály pénzügyminiszter azért a bátor kiállásért, mely nem kis kockázattal járva, megmentette Magyarországot attól, hogy az újabb és újabb „válságkezelő csomagok” ördögi körébe kerüljön, mint Görögország, de részben Spanyolország és Portugália is, többek között 50% körüli munkanélküliséggel a fiatalok körében. Az általuk kidolgozott új, most már független, csak a magyar érdekeket szem előtt tartó gazdaság- és pénzügypolitika alap gondolatában hasonlítható az 1924 utáni bethleni koncepcióhoz.

NEMZETKÖZI SIKEREK

Gróf Bethlen István szakított a liberalizmus gazdasági, a reformkor legnagyobbjai, Báró Wesselényi Miklós, Gróf Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc és Báró Eötvös József által vallott tanaival, kiket a szabadelvű Tiszák is követtek. A trianoni Magyarország kilátástalannak tűnő helyzetében felismerte az állami szerepvállalás döntő jelentőségét a gazdaság újjáélesztésében. 1921-ben hihetetlen nagy nyomás nehezedett Magyarországra, úgy a kisantant, mint a nagyantant részéről. Itt egy újabb párhuzamot lehet vonni hazánk jelenlegi helyzetével. Láthattuk, hogy mennyire ellenségesen viselkedtek velünk szemben az IMF és az Európai Unió illetékes és nem illetékes komisszárjai 2010 után, amikor az új kormány nem volt hajlandó, mint a megelőző nyolc évben a szocialisták és a liberálisok, az ő diktátumuk előtt szolgálai módon meghajolni. Mindenáron rá akarták erőszakolni Magyarországra a válságot csak tovább mélyítő, a neoliberális dogmára épülő „intézkedéscsomagjaikat”, és nem voltak hajlandók elfogadni az Orbán-kormány „unortodox”¹⁷ intézkedéseit, annak ellenére, hogy olyan sikereket ért el, mint nagyon kevés más európai uniós tagállam.

Visszatérve a 20-as évekre, csak amikor a nagyantant országai látták, hogy Gróf Bethlen miniszterelnök valóban mindent elkövet az ország működőképessé tételére, és egyre inkább sikeres ebben – jöllehet korábban teljes volt az egyetértés a külföldi és belföldi szakértők között, hogy Magyarország gazdaságilag életképtelen –, akkor kezdték a kormányt komolyan venni. Még a legellenségesebb Franciaország követe is azt jelentette Párizsba, hogy ezt az új kormányt érdemes támogatni. Az angol külügyminisztérium illetékese, William Lampton, akit Magyarországra küldtek a helyzet tanulmányozására, így nyilatkozott: „Gróf Bethlen komoly, okos és tapasztalt államférfi, aki... kész mindent megtenni annak érdekében, hogy átsegítse országát a jelenlegi megpróbáltatásokon. Az adott helyzetben bármilyen nagyobb jóvátételi összeg kirovása fokozná a pénzügyi káoszt Közép-Európában.”¹⁸ Ezek után Anglia támogatta a húszéves moratórium megadását Magyarországnak.

A jelenlegi helyzet szempontjából újabb érdekes fordulatra találunk történelmi vizsgálódásunk során. A feltétlenül szükséges kölcsönök megszerzését külföldi körök 1922 után ahhoz a feltételhez akarták kötni, hogy az ezer holdon felüli nagybirtokokra kirótt vagyonválság következtében rendelkezésre álló ötszázezer holdat a nemzetközi kölcsönök fedezetére vagy még inkább külföldieknek történő eladásra használják fel. Ezt Gróf Bethlen István azonnal elvetette, egyrészt mert ezeket a földeket a földreform következő szakaszában akarta fölhasználni, másrészt mindenáron meg akarta gátolni a külföldiek földszerzését Magyarországon, okulva a történelmi példákából: lásd a törökök kiverését követő, majd a Rákóczi- és az 1848–49-es szabadságharc utáni, Bécs által levezényelt, a magyar földek kisajátítására irányuló korabeli „privatizációt”. A párhuzam a hatályos földtörvény alapelképzelésével kézenfekvő, és adja Isten, hogy Orbán Viktor miniszterelnök, az előd példáját követve, a külföld nyomásának ellent tudjon állni! A veszély még nem múlt el, főleg osztrák üzleti körök és az Európai Bizottság Magyarországra akarja kényszeríteni, hogy olyan kis- és nagykapukat nyissunk meg, melyek lehetővé teszik úgy idegen birtokosok, mint valójában gazdálkodni nem akaró, csak spekuláló, a földdel üzletelni kívánó külföldi körök magyarországi földhöz jutását. Ebben számíthatnak a luxemburgi Európai Unió Bírósága aktív segítségére, mely már eddig is több, úgy a nemzeti, mint az európai uniós joggal szembemenő, kizárólag politikailag motivált döntésével a legdurvább módon avatkozott a magyar jogalkotásba. Utolsó hatalmas, felbecsülhetetlen értékű nemzeti kincsünkre nagyon kell vigyázni. Ezért indokolt lenne a gazdálkodni akaró magyar jelentkezőket is tulajdon helyett hosszú távú – akár 99 éves – bérlet keretében földhöz juttatni, mivel történelmi alkotmányunk értelmében a magyar föld az egyetemes nemzet tulajdona, a Szent Korona birtokában.¹⁹

1923-ra sikerült elérni, hogy a Népszövetség (valójában Nemzetek Szövetsége) egy 250 millió aranykorona értékű kölcsönt bocsásson Magyarország rendelkezésére, valamint brit segítséggel azt is, hogy Franciaország és a kisantant ellenkezésével szemben, az egész összeget a magyar gazdaság szanálására lehessen fordítani, nem pedig annak nagy részét az úgynevezett „háborús jóvátételekre”. Kézenfekvő a hasonlatosság az 1970-es évektől a 2010-ig tartó időszakhoz; mi történt az IMF-kölcsönökkel Magyarországon? Ezeket az összegeket még csak nem is törlesztésre, hanem mindössze

kamatok fizetésére fordították. Itt kell azt is megjegyezni, hogy az 1970-es évek óta folytatólagosan felvett kölcsönöket, tisztességes kondíciókat, feltételeket alapul véve, Magyarország valójában már többszörösen visszafizette (Bogár et al., 2009). Így nem lehet egy államot a pénzügyi válságból kivetetni, lásd többek között Görögország elrettentő példáját (Count of Bethlen, 2018b).

PÉLDAMUTATÓ INTÉZKEDÉSEK

A Bethlen-kormány adópolitikája szintén tanulságos. A sok történész által megrögzött konzervatívnak kikiáltott bethleni vezetés egy olyan adórendszert alkotott, amelyben az össznéesség négyötödét kitevő munkások, kisiparosok, kiskereskedők és a száz holdnál kisebb parasztgazdasággal bírók az adóterhek összesen 45, majd 40%-át vicselték. A másfél milliós középosztályra, a nyolcmilliós Magyarországon, az adóterhek további körülbelül 40%-a, a felső ötvenezerre, tehát a népesség 0,7%-ára, nagybirtokosokra és nagypolgárookra pedig több mint 20%-a jutott.²⁰ Ezek az arányok azt a nemzetközi vonatkozásban gyakran használt, helyesnek tartott mintát mutatják, amely felé törekszenek a mai „fejlett nyugat-európai országok” – kevés sikerrel.

A sorsdöntő 1923/24-es években a már korábban megkezdett Bethlen–Nagyatádi-földosztást tovább folytatták. 1 millió 200 ezer holdat osztottak föl 300 ezer kisbirtokos és föld nélküli napszámos között. A földosztás társadalmi hatását Romsics Ignác 1991-ben megjelent, standard irodalomnak számító, ugyanakkor kritikus hangvételű könyvében a következőkben foglalja össze: „Azzal, hogy családtagjaikkal együtt több mint kétmillió embert (az össznéesség egynegyedét!) juttatták földhöz, jelentősen növelte a magántulajdonosok számát és a magántulajdon tiszteletét” (Romsics, 1991:160). Ez napjainkra vetítve mutatja, hogy mekkora értéket jelent a Nemzeti Földalap 1,5 millió hektárja. Történelmi méretű földosztást lehet Magyarországon a következő években végrehajtani, de nem úgy, hogy az állam a magyar földet eladja, erre nincsen történelmi felhatalmazása, hanem hosszú távú bérlet formájában juttatja azt az ezzel valóban gazdálkodni akaró és tudó magyar embereknek.²¹

Az 1921-es gazdaságilag megoldhatatlannak tűnő helyzetből a Bethlen-kormány 1924-re sikerült óriási erőfeszítések árán kilábalni – melyek hatalmas terhet róttak a csonka ország társadalmának minden rétegére –, és az államháztartást egyensúlyba hozni. Ettől kezdve a magyar államháztartás minden évben szufficittal, többlettel zárt, mégpedig átlagosan körülbelül 200 millió pengővel, és ez öt év alatt felgyülemlett majdnem 1000 millió pengőre, amely összeg szintén hozzájárult a magyar gazdaság még kilencven év távlatából is csodálatra méltó fellendítéséhez. Ez mai európai szinten szinte elképzelhetetlennek tűnik!

A következő fontos lépés ismét tanulsággal szolgál mai szemszögből tekintve is: a Magyar Nemzeti Bank létrehozatala. Itt minden szónak jelentősége van. Ez valóban magyar, nemzeti és bank volt. Ellentétben a 2013-ig terjedő, Simor András nevével fémjelzett hatéves elnökségi periódussal, de tulajdonképpen az egész addig az ún. „rendszerátalakítás” után elmúlt 23 évvel, amikor a Magyar Nemzeti Bank azt a feladatot, amire alapították, nem töltötte be;²² elsősorban külföldi befektetők és nagy

részben nemzetközi spekulánsok érdekeit szolgálta. A mesterségesen, aránytalanul magasan tartott alapkamat és további meggondolatlan intézkedések Magyarországot a nemzetközi spekulánsok paradicsomává tette, súlyos károkat okozva a gazdaságnak. Tették ezt a World Bank, az IMF, valamint már európai uniós csatlakozásunkat megelőzően, az Európai Központi Bank utasításaira hivatkoztak. Objektív tények és számok igazolják e súlyos szavakat.²³ Így különösen fontos az a fordulat, hogy a Nemzeti Bank azóta regnáló elnöke beiktatása utáni első lépéseivel egyrészt azonnal visszatért az alapításától nemzetközi téren is tiszteletet parancsoló, korábbi hagyományokhoz, másrészt a modern kor és főleg a magyar gazdaság követelményeinek megfelelően azt pénzügypolitikai oldalról is támogatja. Dr. Matolcsy György volt gazdasági miniszter, jelenleg a Nemzeti Bank elnöke alaposan tanulmányozta a Bethlen-kormány tevékenységét, éppúgy, mint Orbán Viktor miniszterelnök, és abból levonták a használható tanulságokat.

A „szanálás”, az akkori kor szóhasználatát követve, 1926-ra befejeződött, és ezzel megszűnt a népszövetségi (valójában Nemzetek Szövetsége) felügyelete, mely a felvett külföldi kölcsön folyósításának egyik feltétele volt. Tehát Magyarország, Trianon gazdaságilag is katasztrofális következményei ellenére, mindössze öt év után visszanyerte gazdaság-pénzügypolitikai téren is önállóságát – hasonló kemény harcok árán, mint az Orbán-kormány 2010-et követően az IMF-kölcsön idő előtti visszafizetésével, valamint e pénzügyi szervezet „kitessékelésével”, megszabadítva hazánkat annak az ország helyzetét csak egyre súlyosbító parancsaitól. Az akkori eredmények saját idejünkben tiszteletet parancsolóak voltak, és ma is példaértékűek. Az ipar már 1925-ben túlszárnyalta a háború előtti teljesítményt éppúgy, mint a mezőgazdaság. Az az agrárszektor, amely a Trianon előtti összehasonlíthatatlanul jobb keretkörülményekkel rendelkező magyar mezőgazdaság számaival konkurált, versenyzett. Ebből is kitűnik, hogy milyen óriási volt ez az eredmény. A háború és az országcsönkítő „békeszerződés” okozta inflációt is sikerült már letörni 1924-re. Ez különösen jelentős volt társadalmi szempontból, mivel az infláció mindig és mindenütt a szegényebbeket sújítja a legjobban: hadirokkantakat, özvegyeket, árvákat és mindenkit, aki állami támogatásra szorul, valamint a bérből és fizetésből élők óriási táborát.

Nagy vitákat váltott ki a már korábban említett, évenkénti átlagban körülbelül 200 millió pengőt kitevő szufficit, költségvetési többlet felhasználása. Rengeteget támadták a Bethlen-kormányt azért, hogy állítólag pazarló. Az ellenzék és a média egy része pazarlásként ostromozta például az átfogó, nem tömegekre, hanem minőségre épülő idegenforgalmi koncepciót, mely egyedülálló volt az akkori Európában, és az ennek keretében megépített Lillafüredi Palotaszállót. A kis nyomtávú vasutak országos hálózatának kiépítését, a termálfürdők fejlesztését, a középületek tatarozását, rendbehozatalát, a települési köztérek szépítését is pazarlásnak minősítették. Nagyságrendileg ezek a „pazarló kiadások” a kumulált, összegzett költségvetési többlet mindössze 10%-át tették ki, míg annak több mint 40%-át infrastrukturális beruházásokra, az úthálózat bővítésére, a vasúti közlekedés és távbeszélő rendszer korszerűsítésére, illetőleg kiépítésére, valamint ármentesítési munkálatokra fordították.²⁴ Ma már nagyra értékeljük, hogy ezeknek a beruházásoknak még kilencven év után is haszonélvezői lehetünk – a

mába ugorva milyen jó, hogy a kormány nagyvonalú, az egész országot átfogó infrastrukturális beruházásokkal, szembeszállva a bel- és külföldi neoliberais dogmatikus tiltakozásával, igenis állami beavatkozással lendítette fel 2010 után az addig stagnáló, majd mély válságba zuhant magyar gazdaságot.

BEFEKTETÉSEK A GAZDASÁGBA ÉS A „KIMŰVELT EMBERFÖKBÉ”

A Bethlen-kormány mindezen intézkedéseivel látványosan letért a liberálisok akkor már százötven éve hittételként hirdetett tanától, miszerint az állam semmilyen formában ne avatkozzon a gazdasági folyamatokba, mert azzal a „piaci törvények”, az egymással konkuráló, versengő egoizmusok, a „láthatatlan kéz” segítségével létrejövő csodálatos harmóniát töri meg.²⁵ Az állami vállalatokat nemhogy nem „privatizálták”, hanem azoknak, mai szóval élve, stratégiai jelentőséget tulajdonítottak – és ez nem történt az adófizetők kárára. A kormányzati politika nagy súlyt fektetett az ipar támogatására, új iparágak kifejlesztésére. Az akkori állami irányítású, illetve tulajdonú nagyvállalatok, például a Diósgyőri Vasgyár éppúgy világhírűek és nyereségesek voltak, akárcsak a MÁV. Ez mai szemmel szinte elképzelhetetlennek tűnik, amikor egész Európában az államvasutak az adófizetők nagymérvű támogatására szorulnak. Ezek a tények sokak számára felfoghatatlanok, főleg azért, mert a múltbéli példák mutatják, mennyire nem igaz az a neoliberais dogma, miszerint az állam csak rossz gazda lehet.²⁶ Az 1920-as évek közepétől a költségvetés 22%-át fordították a mezőgazdaság, a bányászat és az ipar támogatására.²⁷ Ehhez jött még a bethleni gazdaságpolitika másik tartópillérét jelentő munkaerőképzés és -oktatás, mely minden eredményes gazdaság alapja. Az 1920-as években ez a felismerés még egyáltalán nem számított magától értendőnek – az ún. „fejlett Nyugaton” sem. E ponton válik láthatóvá az a szoros összefüggés, amely a nemzetpolitikai szempontból, mai szóhasználattal, stratégiai, súlyponti területként kezelt kultúr-, oktatás- és tudománypolitikát és a magyar gazdaság megújulását szolgáló oktatási koncepciót jellemezte. Az oktatás és tudomány fejlesztésének közvetett és közvetlen gazdasági hatását mint egy új felfedezést ünnepli a szakirodalom, jöllehet ezt Gróf Bethlen István kormánya már kilencven évvel ezelőtt nemcsak tudta, de azt a gyakorlatban is eredményesen alkalmazta.

1924-et követően a költségvetés 14,4%-át költötték közoktatásra. Itt elég Gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter korunkig ható, példamutató politikájára utalni: a falusi iskolák hatalmas méretű bővítésére (többek között 3500 tanyasi iskola), gimnáziumok, egyetemek, tudományos kutatóközpontok és a külföldi intézetek létrehozatalára.²⁸ Függetlenül az abszolút számoktól, ez az arány, mely az 1920-as években Európában is példa nélküli volt – és mindmáig sehol sem érik el –, egyben jól tükrözi a magyar oktatáspolitika meghatározó szerepét a nemzeti megújulás folyamatában. „Természetesen” az ellenzék ezeket az intézkedéseket is állandó támadások tárgyává tette. A parlamentben többször kellett a miniszterelnöknek védelmébe vennie miniszterét, kinek nagy távlatú elképzeléseit teljes mértékben osztotta és támogatta. „A kultuszminiszter által kimondott szó annak a politikának alapgondolatait fejezi ki, amelyet magam is képviselek” – írta 1928-ban (Gróf Klebelsberg, 1928:3, Előszó).

Az iskolaépítési programot is mint „pazarlást” ostromozták. A miniszterelnök erre így válaszolt: „teljes erővel” dolgozni kell azért, hogy „ne legyen az országban falu vagy tanyakör, melynek ne volna meg a maga iskolája” (Bethlen István gróf, 1933:168). Nem kellett nagy bölcsesség annak felismeréséhez, hogy a trianoni Magyarországon milyen nemzetpolitikai jelentőséggel bírt a külföldi magyar intézetek hálózatának kiépítése. De még ezek is kivívták az ellenzék dühödő támadásait. Ezzel szemben Gróf Bethlen István leszögezte: „Én azt hiszem, hogy ez a nemzet, ha... függetlenségét fenn akarja tartani... gondoskodjék arról, hogy... legyenek... akik a magyar ügyet annál a nemzetnél... képviselni tudják, amely nemzet körében ők... egyetemi tanulmányait végezték. Könnyű ezek felett pálcát törni az olcsó népszerűség jelszavával, de... akinek felelősséget kell vállalni a jövő fejlődés irányáért, az ezeket a kérdéseket ilyen könnyelműen nem kezeli.”²⁹ A kommunisták e kérdést nem „könnyelműen”, hanem felelőtlenül kezelték. A magyar intézet Bécs legszebb, a volt Magyar Királyi Testőrség palotájában székelt, ezt adták el mélyen a valós piaci ár alatt, devizahiányra hivatkozva (még a történelmileg értékes képeket is otthagyták a falakon), és helyette a város egyik legkevésbé mutatós részén, egy jellegtelen épületbe költöztették. A Magyar Intézet, a felkínált programoktól függetlenül is, központi fekvésénél fogva közkedvelt találkozóhely volt. Az új helyszínre ez legkevésbé sem vonatkozik.

Gróf Klebelsberg Kunó távlatos kultúrpolitikája még az 1960–70-es évekre is kihatott; ezt a világhírű magyar oktatási rendszert verték szét a kommunista rendszer utolsó éveiben a közoktatásra fordított összegek jelentős csökkentésével, és 1994 és 1998, majd 2002 és 2010 között ideológiai okokból. Ezek az irányzatok az Egyesült Államok és az Európai Unió nyomásának, valamint a liberális oktatásügyi miniszterek fokozott megfelelni akarásának „köszönhetően” szabadultak hazánkra. Az oktatási rendszerek színvonalát európai mértékben példátlan módon lecsökkentő, azokat gyökeresen megváltoztató, amerikai szintre lesüllyesztő „bolognai folyamat” a liberális ideológia teljes győzelmét jelentette ezen a minden nemzet számára a szó szoros értelmében sorsdöntő területen.³⁰ Az orvos- és jogászképzést sikerült kivonni ebből a negatív folyamatból, ellentétben a még szocialista időkben is világhírű Műegyetemmel, amely egyre jobban eltávolodott az alapításakor lefektetett elvektől, és olyan tanulmányi irányok beiktatására is kényszerült, melyeknek csak nagyon kevés vagy éppen semmi köze sincs a mérnök-képzéshez – annak kárára. A kormány igyekszik a szükséges korrekciókat végrehajtani, de természetesen az ellenérdekelt bel- és külföldi körök óriási ellenállást fejtenek ki.

Ebben az összefüggésben azért jó lenne a 20-as évek üzenetét megszívlelni. Mégoly kiváló közoktatási miniszterek, államtitkárok sem érhetnek el tartós eredményeket, ha kétévente cserélik őket. Nem véletlenül lehetett Gróf Klebelsberg Kunó olyan eredményes, mivel félévnyi belügyministersége után több mint kilenc évig volt közoktatási miniszter, így tudta, hogy mit vet, és még az aratásban is részt vehetett. Egy átfogó koncepciót, elképzelést lehetetlen kétévenként új miniszterekkel vagy államtitkárokkal megvalósítani! A Bethlen-kormány által közoktatásra, tudományra fordított költségvetési hányad az utolsó kommunista kormányzat, Glatz Ferenc ministersége idején a 14,4%-ról, mond és ird, 4%-ra csökkent. Ekkor kezdődött el a magyar közoktatás lejtmenete, melynek első lépcsőjét az egyre szűkösebb anyagi eszközrendszer képezte,

majd pedig ezt a negatív folyamatot tetézte be a korábban említett liberális oktatási miniszterek, a rossz amerikai példát követő és a „bolognai folyamatot” Magyarországra erőszakoló tevékenysége.

AZ EREDMÉNYEK KÜLFÖLDI ÉRTÉKELÉSE

A sikeres gazdasági és pénzügyi intézkedések eredménye az volt, hogy a fogyasztás is megnőhetett, és végre érezhetően emelkedett az életszínvonal, méghozzá minden réteg számára. Erre a korábbi marxista történelemírás és a jelenlegi baloldal egy részének kritikája úgy hangzik, hogy a 20-as évek gazdasági fellendüléséből az alsóbb néposztályok nem részesültek. Ez nem igaz! A szociális gondoskodás területén is óriási előrelépések történtek, akárcsak az egészségügyben. Úgy az előbbire, mint az utóbbira részletesen ki kellene térni jelentőségük miatt, de ez témájában és terjedelmében túlfeszítené e tanulmány kereteit. Ezért csak egy példa: a Stefánia királyi hercegnő védnökségével 1915-ben elindított, és Heim Pál által 1916-ban már egyedi képzési programmal rendelkező Védőnői Szolgálat a háborús körülmények között, az 1917-es belügyminiszteri rendelet ellenére, nem kaphatta meg a szükséges anyagi támogatást. A Bethlen-kormány átfogó népegészségügyi intézkedései keretében az egész országra kiterjedő hálózattal és nagyvonalú finanszírozással rendelkező, igen eredményes szervezetét alakította. Ez az Európában, ilyen formában egyedülálló intézmény, az újkori magyar történelem minden viszontagságával dacolva, nemcsak folyamatosan működik, de az Orbán-kormány egyik súlyponti területén, a családtámogatásban kiemelt szerephez jut. A következő idézet szolgáljon összegzésül. Egy igencsak kritikus brit történész, aki alaposan bedolgozta magát az anyagba, ezt írja: „The most important advance was the introduction in 1927-28 of an excellent social insurance system both for workers and for salaried employees; but, besides this, the average working day and week were shortened substantially... at the end of the Reconstruction period... real wages rose substantially and unemployment fell to a low figure. The average standard of living of a worker in factory industry was up to the general Central European level...” (Macartney, 1956:69). Azaz a magyar munkásság helyzete, e történész megállapítása szerint, teljes mértékben megfelelt a közép-európai szintnek.

Ezek az eredmények még jelentősebbek annak figyelembevételével, hogy 2010-ig az egymást váltó kormányzatok még a 70-es évek átlagkeresetét sem tudták elérni. Teljesen „modernnek” tűnik Gróf Bethlen István azon elképzelése, mellyel „tervbe vette az állami munkaközvetítő és állami béregyeztető hivatal létesítését, hogy a bér-differenciákat a pártatlan állami közegek közreműködése mellett lehessen megoldani” (Beregi 1930:39). Ennek jelenlegi formája a háromoldalú bértárgyalások intézménye, mely valójában a szakszervezetek tárgyalási pozícióját javítja a sokkal erősebb munkaadói oldallal szemben, ugyanakkor az így létrejövő megegyezések biztosítják a kiszámíthatóságot és így a hosszabb távú tervezés lehetőségét, amely döntő előfeltétele a gazdaság egyenletes fejlődésének. Még ennél is tovább ment Gróf Bethlen az általa 1921 nyarán a miniszterelnökségen összehívott ankéton felvetett javaslatával „munkaközösségek” alapítására.³¹ Ez egy olyan szerv létrehozását jelentette, amely lehető-

vé tette volna a munkavállalók részvételét az adott vállalat irányításában. A gyárosok többsége ezt elutasította: „nincs szükség gyári parlamentre”, mondták. Ötven évvel később Németországban sikerre vitték ezt az elgondolást „Mitbestimmung” címszó alatt: a munkaadók elkeseredett ellenállásával szemben győzött a kormány és a szakszervezetek összefogása. Az azóta eltelt négy évtized tapasztalatai arról tanúskodnak, hogy ez a szervezeti forma nagyban hozzájárult a béke megőrzéséhez a munka világában. A magyarországi munkaadók rövidlátóknak bizonyultak az 1920-as években. És ma? A kormány mindenestre látható sikerrel törekszik az erőviszonyok kiegyenlítésére ezen a téren is. Szintén máig érvényes Gróf Bethlen István célja: „lehetőleg nem segélyt, hanem munkát szerezni a rossz sorban lévőknek”.³² Ez ugyancsak egybevág az Orbán-kormány „segély helyett munkát” programjával, a munkaalapú társadalom vezérelve alapján. A történelemben visszalapozva megtalálható a két hithű református államférfi gondolkodásának közös gyökere; ez nem más, mint a kálvini munkaethosz (Count of Bethlen, 2018:362, 364–365).

A már idézett angol történész a Bethlen-korszak gazdaság- és társadalompolitikáját értékelve a következőket állapítja meg: „Within five years... Hungary had turned herself back into a... state of mixed agricultural-industrial economy... 1928-29 found Hungary with a prosperous possessing class, both urban and rural, the former category including not only the big financiers and industrialists but also many of the shopkeepers and artisans: the latter not only the big landlords but also the medium and smaller men down... to the smallholders... The well-being of these classes was shared by the State employees of the higher and medium grades. Count Bethlen had also succeeded in establishing... a large degree of social and political harmony...” (Macartney, 1956:64). Azaz mindössze öt év alatt – az államháztartás egyensúlyának helyreállításától számítva – sikerült a Trianonban megcsonkított Magyarországon egy nagyfokú társadalmi és politikai harmóniát, egyetértést teremteni. Mindennek alapját természetesen a gazdasági fellendülés képezte. Albert Thomas, volt francia miniszter, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal igazgatója, szocialista létére a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott Gróf Bethlen István szociálpolitikájáról. Többek között ezt mondta: „La question sociale est la plus importante pour le future développement de l’Europe. Le Comte Bethlen est le représentant très engagé de cette question en Hongrie.” (Európa jövőbeli fejlődésében a legfontosabb a szociális kérdés. Gróf Bethlen ennek a kérdésnek nagyon elkötelezett képviselője Magyarországon. – *G. B. I. fordítása.*)³³

A Bethlen-kormány eredményeit nyugat-európai körökben nagyra értékelték. Kiemelték a belső rend gyors és határozott megszilárdítását és külpolitikai sikereit, azt, hogy Nagy-Britannia és Olaszország megnyerésével ki tudott törni a kisantant nyomásából, és elérte a jelentős népszövetségi hitel (Nemzetek Szövetsége) folyósítását, 1926-tól pedig vissza tudta szerezni – mindössze öt év után – az ország függetlenségét gazdasági téren is, és elismerték kiemelkedő gazdasági és pénzügyi teljesítményét. Volt olyan szerző, aki felismerte, mindez úgy történt, hogy „maradt a baj gyökere, a trianoni diktátum” (Die Wurzel des Übels bleibt das Diktat von Trianon). „Ungarn hat fast übermenschliches an Energie geleistet. Nach einem Zustand gefährlicher Krisis lebt und atmet es wieder. Der Führerwille Graf Bethlens hat neue Lebensenergien

geschaffen” (Schmidt-Pauli, 1931:283). (Magyarország szinte emberfeletti energiát fejtett ki. Egy veszélyes válság után ismét él és lélegzik. Gróf Bethlen vezetői akarata új életerőt teremtett. – *G. B. I. fordítása.*)

TÉNYEK ÉS TANULSÁGOK

Az eddigiekben a kései utód, felmutatva a bethleni gazdaság- és pénzügypolitika alapvető elképzeléseit, eszközeit és eredményeit, törekedett az esetleges, ma is felhasználható tanulságok kidomborítására. A következőkben a múlt eseményeit bemutatva, ismételten keresi a kapcsolatot a jelen gazdaságpolitikai történéseivel. Egy előzetes megjegyzés: a történelmet mindig csak az adott kor kontextusában lehet értelmezni, sohasem szabad mai ismereteink alapján értékelni, úgymond „hátrafele írni”. Világviszonylatban és Magyarországon is sok történelmi tanácskozáson és kiadványban követik el ezt a hibát; az állítólagosan „felvilágosult” korból ítélnek meg – sőt el! – egy korábit. A kiváló történész, Golo Mann, a Nobel-díjas író, Thomas Mann fia, a 20. század második felében is már a történészörökben oly elterjedt, a históriát saját egyéni szemszögükből és koruk „mainstream” felfogása alapján megsemmisítő kritikával tárgyaló képviselőit „Die Scharfrichter der Geschichte”, azaz a történelem hóhérainak nevezte.³⁴ A múltat csak saját korából lehet megérteni! Lehet tanulságokat levonni a ma számára, de csak „mutatis mutandis”, azaz a változtatandók megváltoztatásával. Az új magyar alkotmányos, parlamentáris demokrácia a ma kihívásaira adott válaszaiban, hazánk jövőjének építésében tudatosan támaszkodik történelmünk legjobb hagyományaira. Ezek közé tartozik a nemzet talpra állítása a világháború és az ún. „forradalmak” – valójában szűk csoportok által a hatalom megkaparintásáért elkövetett puccsok – okozta teljes erkölcsi összeomlásból és Trianon égbekiáltó igazságtalanságának nemzettestet és országot csonkító, a gazdaságot teljesen megbénító következményeiből. Ezen emberfeletti munkát tudta Gróf Bethlen István kiváló munkatársaival, követőivel és az éledező nemzet egyre nagyobb részt vállalásával sikerre vinni.

Gondolatébresztő lehet a Bethlen-korszak vívmányait röviden összefoglalni abból a szempontból, hogy mennyire szolgálhatnak esetleg a mai kornak is tanulságul. Gróf Bethlen István kormánya hathatósan támogatta a vas- és fém-, valamint az építőipart. Trianon, a szinte minden ásványkincs, az ipar számára alapvető nyersanyagbázis elvesztése után létfontosságú volt új iparágak kifejlesztése, amelyekben – mai kifejezéssel élve – a „hozzáadott érték” dominál. Ezért kiemelten, „stratégiai ágazatként” kezelték a finommechanikát, az elektro-, a híradástechnikát, az élelmiszer-, a gyógyszer- és textilipart. Ezek azok az iparágak, amelyeket 1987-től az úgynevezett „spontán privatizáció” jegyében szétverték az IMF, az Egyesült Államok és az Európai Unió nyomására, érdekelt külföldi körök piachoz juttatásának elősegítésére, egyben a megbukott kommunista vezető réteg e folyamatban szerzett „jövedelmének” köszönhetően (így indult be 1987-től a „large scale corruption”), gazdasági egyeduralmának lehetővé tételére az ún. rendszerváltás után is. Elretentő példa a kommunista időben is világszinten versenyképes, magyar élelmiszer-feldolgozó ipar, azon belül a cukorgyártás elköttyevetése főleg az osztrák konkurenciának, mely még a gyártótelepeket is lerombolta,

hogy azok esetleges újraindítása egy későbbi időpontban se legyen lehetséges; vagy az amerikai elektromos izzók piacán 3%-os részesedéssel rendelkező Tunggram mélyen áron aluli eladása a General Electricnek (GE); vagy a kiváló, exportképes Lehel Hűtőgyár Lindének juttatása. A privatizáció felmérhetetlen pusztításának épített mentója, „emlékműve” az a külföldi kézben lévő bevásárlóközpont és irodaház-komplexum, amely a „magánosítás” eredményeként a földdel egyenlővé tett világhírű, a Bethlen-korszakban kifejlesztett és a szocializmus idejében is világhírű Magyar Optikai Művek helyén éktelenkedik. A tudománypolitikában nagy súlyt fektettek az egyetemek oktatási feladatának ellátása mellett azok kutatóközponttá alakításában. Itt elég példaként elsősorban a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem és a kor legfontosabb nemzetközi cégeinek együttműködését említeni.³⁵

A 2010-es gazdaság- és pénzügypolitikai fordulat egyre több hasonlóságot mutat az 1920-as évekhez. A Bethlen-kormány erősen szorgalmazta az olaj-, földgáz- és villamosipar – elég Bánhidára utalni – és a csonka ország megmaradt bányáinak, illetőleg újának a fejlesztését. Az Orbán-kormány gazdaságpolitikájának is egyik központi témája az energiaellátás, valamint a néhány megmaradt állami érdekeltég újjászervezése, a stratégiai fontosságú cégek visszavásárlása. Az 1920-as évek tudatos idegenforgalmi fejlesztései, a termálvizek kihasználása, Lillafüred felépítése, Budapest „fürdővárossá” történeti kiépítése szintén visszaköszönnek a jelenlegi kormánypolitikában. 1921 és 1930 között 290 ezer (!) lakóház épült fel, ennek keretében 1924-től 1929-ig, öt év alatt, hatvanezer lakás Budapestben.³⁶ Egy ilyen számról 1990 és 2010 között álmodni sem lehetett! A lakásépítés újraindítása ma is fontos feladat. A népegészségügy területén Magyarország komoly gondokkal küszködött 1921 előtt, de az azt követő évek példamutató intézkedéseinek köszönhetően hamarosan sikerült a nyugat-európai országok szintjét megközelíteni, sok esetben meg is előzni. Például a védőnői rendszer létrehozásával és következetes kiépítésével olyan intézményt létesített a kormány, mely Európában ma is egyedülálló, mint ahogyan már említettük.

A vidékfejlesztésben is nagy volt az előrelépés a tárgyalt időben, nem kis mértékben a jól működő szövetkezeti bankrendszernek és az európai hírű Magyar Földhitelintézetnek köszönhetően. A kommunizmus szétverte ezeket az intézményeket, és a csak torzóban megmaradt takarékszövetkezetek egész más célokat szolgáltak. 1990 óta a mai napig nem sikerült egy államilag támogatott, az egész országot átfogó, a legkisebb településeket is elérő hálózattal rendelkező vidékfejlesztési bankot létrehozni, mely nemcsak a magyar mezőgazdaságot, hanem a vidéki kis- és középvállalkozásokat úgy az iparban, mint a kereskedelemben hosszú lejáratú és nagyon alacsony kamatozású – azaz visszafizethető – kölcsönökkel tudná ellátni (Gróf Bethlen István, 2014). Nagyon jó, hogy a Magyar Nemzeti Bank az ipar és a mezőgazdaság egy részét 2–2,5%-os kamatozású hitelekkel látja el, ezek azonban közepes futamidejűek, és a főleg külföldi irányítású bankokon keresztül kerülnek kihelyezésre. Jó irányba mutat a kommunista időből öröklött takarékszövetkezeti torzó gyökeres átszervezése. Ebből az új szervezeti rendszerből lehetne, a Nemzeti Bank által nyújtott alacsony kamatozású hitelek ide történő átirányításával, a Vidék Bankját végre létrehozni. Gróf Bethlen István mély meggyőződéssel pártolta a szövetkezeti mozgalmat is: „kormányzati politi-

kájának érdeme elsősorban az O.K.H (Országos Központi Hitelszövetkezet) és a Hangya (Szövetkezetek) hatalmas fellendülése” (Beregi, 1930:34). A Gróf Károlyi Sándor által Magyarországon elindított szövetkezeti mozgalom, mely Wilhelm Raiffeisenre, az ausztriai és németországi, róla elnevezett hálózat megalapítójára is nagy hatással volt, szép sikereket ért el az első világháború előtt. Trianon e téren is hatalmas pusztítást végzett, súlyos kár érte a gazda- és fogyasztási, valamint a hitelszövetkezeteket. 2292 hitelszövetkezetből 1805 elveszett, 2242 Hangya Szövetkezetből 951 maradt.³⁷

Az erdélyi állapotok e téren is különösen drámaiak voltak. A román „földreform”, mely csak politikai célokat szolgált, a magyar birtokosoktól elvett földeket kizárólag románoknak juttatván, megroppantotta a gazdatársadalmat, egyben megrendítette az erdélyi magyar élet legfontosabb gazdasági alapját. Ebben a helyzetben hozott a hatalmas lendülettel újraindított szövetkezeti mozgalom igen jelentős sikereket az 1920-as, valamint 30-as években, és még fokozottabban Észak-Erdély visszatérte után.³⁸ A Tanácsköztársaság betiltotta és szétrombolta a szövetkezeti mozgalmat. Ezután az újrakezdés, Trianon következtében, igen nehéz volt. A kormányzati szerepvállalás teremtette meg az alapját annak a csodálatos virágzásnak, melyet a kommunisták pusztítottak el, betiltva az igazi szövetkezeteket, a TSZCS-kkel pedig máig hatóan elhitelentítve a szövetkezés gondolatát a társadalom széles rétegeiben – sajnos főleg vidéken. 1990-et követően sikerült hatalmas erőfeszítésekkel a gazdaság e fontos területén előrelépést elérni, sőt az utóbbi években új, sikeres formákat kifejleszteni (lásd a diák- vagy a nyugdíjas-szövetkezeteket). Azonban ahhoz, hogy a szövetkezeti mozgalom viszszerzhesse gazdasági és társadalmi meghatározó szerepét, főleg a vidékfejlesztésben és a belföldi piacok megerősítésében, erőteljes állami támogatásra van szükség (mint pl. Ausztriában, főleg 1955, a szovjet csapatok kelet-ausztriai kivonása után). A Bethlen-korszak példája mai körülmények között is érvényes.

Gróf Bethlen István magyar miniszterelnök több mint tízéves kormányzásának csúcspontját 1928-ban érte el. Kilencven évvel később megállapítható, hogy a mártír miniszterelnököt példaképének tekintő Orbán Viktor vezetésével Magyarország jó úton halad úgy a hagyományokat tekintve és azokat figyelembe véve, mint egy valóban modern, nem a 250 éves megcsontosodott, ortodox liberalizmust vagy a 2007–2008-as pénzügyi válság során látványosan csődöt mondó neoliberalizmust követő gazdaság-pénzügypolitika kialakításával.

JEGYZETEK

¹ A valósággal szembenézni nem képes – vagy akaró – kommentátorok eufemisztikus, szépítő kifejezéssel „csődközeli helyzetnek” nevezik azt az állapotot, melyet tárgyilagos közgazdasági megközelítéssel csak csődként lehet értékelni. Az állam legalapvetőbb rövid távú bel- és külföldi fizetési kötelezettségeinek sem tudott volna eleget tenni, az igen rossz feltételekkel felvett IMF-kölcsön nélkül. 2008-ban már egyértelművé vált, hogy a következő 2010-es választás súlyos vereséggel zárul majd a kormányzó szocialista-liberális koalíció számára, ezért a visszafizetés ütemezése úgy történt, hogy az az új – minden bizonnyal Fidesz–KDNP – kormány első éveire essen, és így annak újraválasztási esélyeit 2014-ben semmissé tegye.

² Corpus Iuris Civilis, legjobb átfogó ismertetése: Mommsen, 1968–1970.

³ Keynes, 1920:47, a szerző fordítása németből.

- ⁴ Vö. Szász, 1920; Ludwig, 1945; Erenyi, 1935; Horánszky, 1994; Raffay, 2010a.
- ⁵ Gróf Károlyi Mihály és körének felelősségéről lásd Raffay, 2010b, továbbá Raffay, 2013, annak bemutatásával, hogyan gerjesztették a gyűlöletnek azt a merényletekig vezető légkörét Gróf Tisza István ellen, mely a világháború alatt őrzőgöngyös hisztérikus formákat öltött. Másként: Pölöskei, 1985, a „visszafelé írt” történelem példája, igyekezvén Gróf Károlyi Mihályt és körét a történelmi felelősség alól felmenteni anélkül, hogy ezt adatokkal tudná alátámasztani.
- ⁶ Lásd Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Évkönyvei 1921/22, Budapest.
- ⁷ Uo.
- ⁸ Lásd Lőkös, 2000 és a szerző számításai.
- ⁹ Lásd Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Évkönyvei 1921/22, Budapest.
- ¹⁰ Adam Smith, a skót morálfilozófia kimagasló képviselője, szerinte az egoizmus a gazdasági fejlődés hajtóereje, lásd Smith, 1776. Hívei szerint a modern nemzetgazdaságtan megalapozója.
- ¹¹ A kommunista vezetők és a terrorgépezet tagjai közül sokan zsidóságukat úgy a 3000 éves sorsközösség, mint az izraelita vallás és hagyományok tekintetében megtagadó egyének voltak. De akár 1919-ben, az újabb kommunista terror áldozatai között is nagy számban voltak a holokauszt borzalmai után is a magyar nemzethez hű zsidók.
- ¹² Vö. Tafferner, 2001.
- ¹³ Mint deszignált, kijelölt pénzügyminiszter, a szerző 1990-ben Antall Józsefnél elérte, hogy az MDF választási győzelme esetén az IMF-fel a kölcsönök feltételei – befolyásos külföldi kapcsolatai igénybevételével – újratárgyalásra kerüljenek. Azonban az ígéret betartásától A. J., tartva a negatív nyugati reakcióktól, visszaríadt, így G. B. I. nem vállalta a megbízatást.
- ¹⁴ E történelmi esemény gondolatát először Filep Mária és Szabó Lukács vetették fel Habsburg Ottó debreceni látogatása alkalmával, és a megvalósításban magyar oldalról több soproni fiatal, külföldről pedig a Páneurópa Unió német és osztrák szervezetei vettek részt. Hivatalos részről egyedül Pozsgay Imre állt a kezdeményezés mellé. Horn Gyula ekkor még a Politikai Bizottságot övta attól, „...hogy Honecker elvtársat hátha támadják”.
- ¹⁵ Lásd Horn, 2013. A könyv összeállítója, a magyar származású svájci újságíró Andreas (András) Oplatka már Magyarországon élvén, elmulasztotta Horn állításainak valóságtartalmát ellenőrizni.
- ¹⁶ Vö. Lentner, 2015a; 2017a; 2017b.
- ¹⁷ A szerző ezt a szociális piacgazdaságra épülő koncepciót „Új Szolidáris Gazdasági Rendnek” nevezi magyar és idegen nyelvű publikációiban. Vö. Bethlen, 2010 és Graf Bethlen, 2012.
- ¹⁸ PRO FO 371/8854, C1212/54/21. Lampson, 1923. január 11.
- ¹⁹ Magyarország Alaptörvénye leszögezi: „Tiszteletben tartjuk történelmi alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét. Nem ismerjük el történelmi alkotmányunk idegen megszállások miatt bekövetkezett felfüggesztését.”
- ²⁰ Vö. Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1927/28 évkönyvek, Budapest.
- ²¹ E kérdésben jogilag is döntő és mérvadó a Nemzeti Földalap fogalma, lásd Bogár et al., 2009.
- ²² Lásd Lentner Csaba cikkeit és előadásait, aki részt vett mind a 2010-es kormányprogramot, mind a Magyar Nemzeti Bank megreformálását – azaz az eredeti Gróf Bethlen István kormányának a bank alapításakor kitűzött céljaihoz való visszatérést a több mint 40 évig tartó kommunista, majd az azt követő 23 év neoliberais, főleg idegen érdekeket szolgáló útvesztése után – előkészítő szellemi műhely munkájában. Lásd Lentner, 2015a; 2017a; 2017b.
- ²³ Vö. Lentner, 2005; 2013a, VII. fejezet; 2013b, I., II. fejezet; 2015b, I. fejezet, valamint Kolozsi-Lentner, 2006. Lentner Csaba mellett többek között Barcza György, Bánfi Tamás, Dedák István, de még a liberális oldalon később vezető szerepet vállaló Róna Péter is cikkeikben bírálta a Magyar Nemzeti Bank, óvatos kifejezéssel élve „elhibázott” politikáját a 2008-as válságot követően.
- ²⁴ Vö. Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1927/28/29 évkönyvei és a szerző számításai.
- ²⁵ Lásd Smith, 1776.
- ²⁶ Ezt sajkózták a neoliberálisok az 1987-ben kezdődő és 1990 után felgyorsított privatizáció indoklásaként – a magyar gazdaság és a nemzeti vagyon legnagyobb kárára.
- ²⁷ Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1927/28/29 évkönyvei és a szerző számításai.

- ²⁸ Részletesebben lásd Romsics, 1991:199–201.
- ²⁹ OL K. 513. A 33-as Bizottság jegyzőkönyvei II., 1931. augusztus 17., 148. o.
- ³⁰ A szerző az 1980-as évek végén meglepődve tapasztalta az Egyesült Államokban egyetemen is tanítván az alapok hiányát a hallgatóknál. Kollégái nevetve világosították fel: „Stephen, maga nem tudja, hogy a mi oktatási rendszerünk 50 éve csődben van?”
- ³¹ OL K. 230. Miniszterelnökségi jegyzőkönyvek, 1921. július 12., 301. o.
- ³² *Bethlen István gróf*, 1933:167 és Nemzetgyűlési Napló, XI. kötet, 1921. július 8., 424. o.
- ³³ Bulletin d'Information, 1929:193.
- ³⁴ Vö. Mann, 1958; 1964.
- ³⁵ Pl. a Selmeczi Pöschl Imre vezette világhírű Elektrotechnikai Tanszék (a „százlábú”) a legjelentősebb cégek: Standard, Siemens, Bosch stb. partnereként olyan alkalmazott kutatási eredményeket ért el, melyeket e cégek „anyaországaiiban” nem tudtak felmutatni. A Pöschl-Tihanyi Európában szabadalmazott felfedezést a televíziózás technikai kifejlesztéséhez „PAL systéme” néven a franciák „lekoppintották” a második világháború után.
- ³⁶ Vö. Magyar Statisztikai Évkönyv, 1931/32, 38. o.
- ³⁷ Lásd Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1921-es évkönyve.
- ³⁸ E hatalmas sikereket az európai hírű Erdélyi Szövetkezetek Szövetsége, dr. Gróf Bethlen László, Vita Sándor és mások vezetésével érte el.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Beregi Béla (1930): *Gróf Bethlen István és a magyar közgazdaság*. Budapest.
- Bethlen István gróf* (1933) *beszédei és írásai*. Genius Könyvkiadó Rt., Budapest.
- Bethlen, Stefan von (2010): Soveraineté Nationale et Européenne. *Europa – Revue de géopolitique européenne*, No. 2010, Paris.
- Bogár László – Drábik János – Varga István (2009): *Válság és valóság*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest.
- Bulletin d'Information* (1929). Organisation du Travail International, Genève.
- Count of Bethlen, Stephen (2018a): The Role of Calvinism in the Development of Modern Economy. *Civic Review*, Vol. 14, Special Issue.
- Count of Bethlen, Stephen (2018b): Hungary's Experiences in the Transition Period and her Development in Comparison with Greece. In: Wagner, Peter (ed.): *Consolidating Democracy and Market*. Budapest.
- Erenyi, Gustav (1935): *Graf Stefan Tisza*. E. P. Tal & Co. Verlag, Wien–Leipzig.
- Graf Bethlen, Stephan (2012): Der Liberale Mythos vom Freien Markt. *PanEuropa Deutschland*, Jg. 35, Nr. 4.
- Gróf Bethlen István (2014): A bethleni gazdaság- és pénzügypolitika – tények és tanulságok. In: Cseresnyés Péter – Gróf Bethlen István (szerk.): *Gazdasági fejlődés és határon átnyúló kapcsolatok – célkeresztben a nagykanizsai régió*. Pharma Press Kiadó Kft.
- Gróf Klebelsberg Kuno (1928): *Neonacionalizmus*. Budapest.
- Horánszky Lajos (1994): *Tisza István és kora*. Tellér Kiadó, Budapest.
- Horn Gyula (2013): *Cölöpök*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Keynes, John Maynard (1920): *Die wirtschaftlichen Folgen des Friedensvertrages*. Duncker & Humblot, München–Leipzig.
- Kolozsi Pál – Lentner Csaba (2006): A magyar jegybanki szabályozás és monetáris politika az európai integrációs folyamat tükrében. In: Lentner Csaba (szerk.): *Pénzpiacok szabályozása Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lentner Csaba (2005): *Rendszerváltás és pénzügypolitika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lentner Csaba (2013a): *Közpénzügyek és államháztartás*. Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyvkiadó, Budapest.
- Lentner Csaba (szerk.) (2013b): *Bankmenedzsment. Bankszabályozás, pénzügyi fogyasztóvédelem*. Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyvkiadó, Budapest.
- Lentner, Csaba (2015a): Unorthodox Hungarian Public Finances in Academic Background and International Comparison. *Bulletin of the Kyiv National University of Technology and Design*, Vol. 79, No. 5, 168–180.

- Lentner Csaba (szerk.) (2015b): *Adózási pénzügytan és államháztartási gazdálkodás*. NKE Szolgáltató Kft., Budapest.
- Lentner, Csaba (2017a): The New Hungarian Public Finance System – in a Historical, Institutional and Scientific Context. *Public Finance Quarterly*, Vol. 61, No. 4.
- Lentner, Csaba (2017b): Scientific Taxonomy of Hungarian Public Finances After 2010. *Civic Review*, Vol. 13, Special Issue, <https://doi.org/10.24307/psz.2017.0303>.
- Lőkkös János (2000): *Trianon számokban*. Püski Kiadó, Budapest.
- Ludwig, Emil (1945): *Gesammelte Werke*. Carl Posen, Zürich
- Macartney, Carlile A. (1956): *October Fifteenth*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Mann, Golo (1958): *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*. S. Fischer, Frankfurt am Main.
- Mann, Golo (1964): *Geschichte und Geschichten*. Büchergilde Gutenberg, Frankfurt am Main.
- Mommsen, Theodor (Hrsg.) (1968–1970): *Corpus Iuris Civilis III*. Zürich.
- Országos Közművelődési Tanács (1927): *A trianoni béke*. Országos Közművelődési Tanács, Budapest.
- Pölskei Ferenc (1985): *Tisza István*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Raffay Ernő (1990): *Trianon titkai*. Tornado Danneniya, Budapest.
- Raffay Ernő (2010a): Tisza és a háború kirobbanása. *Trianoni Szemle*, 2. évf., 1. sz., 38–45.
- Raffay Ernő (2010b): Gróf Tisza István meggyilkolása. *Trianoni Szemle*, 2. évf., 1. sz., 8–16.
- Raffay Ernő (2013): *Politizáló szabadkőművesség*. Kárpátia Stúdió, Budapest.
- Romsics Ignác (1991): *Bethlen István*. Magyarságkutató Intézet, Budapest.
- Schmidt-Pauli, Edgar von (1931): *Graf Stefan Bethlen*. Hobbing, Berlin.
- Smith, Adam (1776): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London.
- Szász Károly (1920): *Tisza István*. Budapest.
- Tafferner, Anton (2001): Die Katholischen Donauschwaben in Ungarn. In: Hambuch, Wendelin (Hrsg.): *Unser Gemeinsames Erbe – 1100 Jahre deutsch-ungarische christliche Beziehungen*. Budapest.
- Tőkéczy László (2013): Bethlen István és a nagypolgárság. *Rubicon*, 24. évf., 12. sz., 78–81.
- A trianoni béke* (1927). Országos Közművelődési Tanács, Budapest.
- Wittmann, Fritz – Graf Bethlen, Stefan (Hrsg.) (1980): *Volksgruppenrecht – ein Beitrag zur Friedenssicherung*. Olzog, München.